

ТРУДОВА МОНАРХІЯ ТА ПОСТСУЧАСНІСТЬ: ФУТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ КОНЦЕПЦІЇ В.ЛИПІНСЬКОГО

Е.ЮРЧЕНКО

Національний транспортний університет

Анотація

У статті аналізується концепція трудової монархії В.Липинського та обґрунтовується її актуальність у добу постіндустріального суспільства.

Ключові слова: В.Липинський, трудова монархія, постіндустріальне суспільство.

Аннотация

В статье анализируется концепция трудовой монархии В.Липинского и обосновывается ее актуальность в эпоху постиндустриального общества.

Ключевые слова: В.Липинский, трудовая монархия, постиндустриальное общество.

Summary

The article analyzes the concept of the labor monarchy by Vyacheslav Lypynsky and substantiates its relevance in the era of post-industrial society.

Key words: V.Lypynsky, labor monarchy, post-industrial society.

Уявлення В'ячеслава Липинського про оптимальну форму організації українського суспільства можна вважати оригінальною українською концепцією традиціоналістичного державотворення. Виступаючи за монархічну форму правління, він водночас вважав, що вона мусить спиратися на добре зорганізовану за територіальною та становою ознакою систему самоврядування.

Самоврядування мусило поєднуватися із загальною провідною позицією аристократичної верстви. Липинський завжди підкреслював, що аристократія – це найкраща частина народу. Аристократ здатен здійснювати загальне управління державою і лише в цьому він є кращим. Його влада – не привілей, а обов'язок.

Загальну гармонію у відносинах між правлячою елітою та широкими народними масами забезпечує постати спадкового гетьмана, який, здійснюючи свою одноосібну владу, мусить водночас знаходити консенсус як з правлячою елітою, так і з широкими верствами населення. Тобто органічна демократія, «реальна співучасть народу у власній долі» забезпечується балансом монархії, аристократії та народного самоврядування.

У своїх «Листах до братів хліборобів» В.Липинський гостро критикує українську демократію, яку звинувачує в поразці національно-визвольних змагань. «Завдяки українській демократії не зміг появиться великий український Диктатор революції, – зауважує він. – Чи завдяки тій же демократії не зможе появиться і великий український Господар Землі, Ладу й Праці?.. Чи справді вічно тяготітиме над Україною це прокляття демократичного вирівнювання нації по найнижчим типам – і людей, і ідей?»

Часи революції вже минають. І на цій руїні, що по ній залишилась, знов той самий український плуг, як це робилося віками, мусить нові пустирі, нові пожарища зайняти, розорати й засіяти. А це вже не революція, це повільна, тяжка, будуюча праця»¹.

Фактично ототожнюючи революцію з ірраціонально-руйнівною стихією, він вимагає насамперед встановлення стабільного суспільного ладу:

«Для праці цієї потрібні спокій, лад і порядок. І вже не революція, не большевицький диктатор зможе тепер Україні такий твердий лад дати. Момент морального душевного підйому революційних класів, з якого можна було найвище напруження сили й творчості викресати

й Державу Українську сотворити, пройшов, провідниками революції не використаний. Тому запанував там розлад, поворот до «вирівнювання на низ» й деморалізація»².

Масової опори для майбутнього твердого ладу Липинський шукає у т.зв. хліборобському класі, що було зумовлене аграрним характером тогочасного розвитку України. «Тепер тільки на клас, що ніколи в революцію не вірив і її упадком не здеморалізувався – на хліборобський клас, що ладу й порядку найбільше потребує, випаде завдання будувати Українську Державу такою, якою він по духу, по психології, по звичаям своїм привик державу мати й бачити... – зазначає В.Липинський. – Не може бути хліборобського господарства без голови-господаря, – не може бути без Господаря й Держава. Й тому ми – Української, а не чужої Держави бажаючи – хочемо свого Господаря Землі Нашої мати. Тому ми “гетьманці”, тому ми оце будуче Гетьманство –Господарство в формі наслідственої монархії собі уявляємо»³.

Монархізм Липинського має усі ознаки гнучкого авторитаризму, оскільки виступає проти примітивного деспотизму, вважаючи авторитарну владу діничного (спадкового) Гетьмана опорою прав та свобод громадян і передусім їхніх прав на самоврядування: «...той Господар-Монарх, якого ми хочемо, повинен стояти понад класами, понад партіями, понад цілою Землею і понад цілою Нацією. За свої діла він повинен нести відповідальність і перед своїм власним потомством, перед своєю сім'єю, перед своїм сином-наслідником так, щоб за будучину нації, на чолі якої він стоїть, відповідала своєю будучиною і його сім'я.

Він не «перший дворянин» і не «перший пролетарій» – а Господар національної Праці. Працюючи сам, як людина, що стоїть на чолі армії й державної адміністрації, він працює цілої нації охороняє на зовні й забезпечує потрібний їй порядок і спокій унутрі. А як, у яких формах буде виконуватись ця праця – про це хай рішають між собою, зорганізовані в свої професійні організації, в свої «Ради», самі працівники: творці хліба, товарів і техніки, науку й штуку, як авангард техніки, сюди ж включаючи.

Хай про діла фабрики говорить безпосередньо робітник із техніком-фабрикантом, про діла хліборобства село само хай рішає між собою. Тільки з безпосередньої акції й боротьби продукуючих класів, політично-парламентарним шарлатанством не загидженої, родиться дійсний поступ і культура»⁴.

Гетьман-монарх очолює солідарне суспільство, в якому класовий мир встановлюється завдяки гармонійній співпраці різних верств населення. Взаємовигідна солідарність мусить поєднати село та місто, працедавців та працівників. При цьому не повинно бути жодної поблажливості до тих представників суспільної верхівки, які зловживають своїм становищем: «Коли той фабрикант і той пан, по своїй працездатності й по своїм організаторським аристократичним здібностям робітникам і селянам для більш інтенсивної, більш корисної праці потрібні й – хай лишається й у купі з ними живе та працює; як ні – коли він тільки народолобець-демократ, а фабрики чи господарства сам зорганізувати не вміє – хай собі йде геть.

Хліб і товари мусять у державі бути. І так фабрика, як і село, мусять твердо знати, що хліб дається тільки за товари, а товари – тільки за хліб. Ані погромів міст, ані пролетарських реквізицій у Трудовій Державі Монархічній бути не може тому, що влада Господаря стоїть понад селянином і понад промисловим робітником – що в інтересі такої держави лежить до компромісу, до співжиття й до єдності праці між тими обома силами довести, а не взаємну зненависть між ними в інтересі тієї чи іншої, селянської чи робітничої диктатури піддержувати»⁵. Сьогодні ситуація докорінно змінилась, але не варто забувати, що нинішнє постсучасне суспільство пов'язане з процесами деурбанізації, що в свою чергу може надати ідеям Липинського нового життєвого імпульсу.

Повчальним для сучасних українців мусить стати той факт, що Липинський не тільки не заперечував можливість того, що Україна може очолити Європу та Світ на шляху соціально-політичного розвитку, а наполягав на цьому, вважаючи це єдиним можливим для України

шляхом. Сьогодні, коли майбутнє постсучасне суспільство (в тому числі його політична сфера) лише формується, це може стати для України шансом практичної реалізації стратегії випереджального розвитку.

«Коли ж нам хтось скаже, що такої Трудової Монархії ще ніде на світі немає – то ми на це відповімо: А чому б їй у нас на Україні вперше не бути? Невже ми, що всі дані для такої Монархії – міцне консервативне хліборобське селянство, півселянське робітництво, слабу республіканську фінансову буржуазію й нечисленну республіканську інтелігенцію – в себе маємо, будемо ждати, аж хтось її десь сотворить, в чужій національній формі до нас уведе й буде знов нашими руками свою, а не нашу націю будувати? Невже сорокамільонна нація може житись тільки відпадками європейської цивілізації, ще до того на демократичне копито їх переробивши? Невже ми маємо починати безнадійну боротьбу за демократичний республіканський романтизм тоді – коли в Європі такі «романтики» стали найзвичайнішими, тільки менше розумними політичними спекулянтами – й боротьбу за народню республіку тоді, коли всі європейські більш або менш народні республіки себе зовсім здескредитували й банкрутують, якщо ще не збанкрутували!»⁶.

Ультраконсерватизм та традиціоналізм Липинського парадоксальним чином поєднується у нього з волею до стрибка в майбутнє. «Ідея Українського Гетьманства – це ідея нового монархізму і нового аристократизму, їй погрожують – з одного боку: гниль, яку залишив по собі серед нас розвал старого монархізму і старого аристократизму. З другого: зараза модерного республіканства і модерної буржуазної, соціалістичної, комуністичної та всякої іншої демократії, яка залазить з усіх усюд в наші ряди.

Ми монархісти. Але ми не хочемо повороту помершого монархічного ладу ані відродження монархії в її минулих, виродившихся формах. Ми не хочемо, як ті монархісти з часів розкладу монархії, використовувати для себе монархію, яку хтось колись сотворив, а хочемо творити в образі Гетьманства нову монархію. І ця наша нова монархія, Гетьманство, не може бути диктатурою одної касты, за яку та каста зубами держиться, а вся решта з її зубів шматок за шматком, через поширення «конституційних і демократичних прав», собі вириває.

Гетьманство – це символ єдності Української Нації і сили Української Держави, персоніфікований в особі традиційного, національного дідичного Гетьмана. Воно стоїть понад всіма кастами, партіями, класами і до нікого в нації спеціально не належить так само, як не може до когось спеціально належати і чийсь монополю бути само традиційне поняття Української Нації. Гетьманство об'єднує собою в одну національну цілість поодинокі класи людей, що живуть на Українській Землі – класи, природно зорганізовані в своїх автономних політично-економічних «радянських» чи інших формах власної класової організації»⁷.

У своїй апологетиці монархічного гетьманського авторитаризму Липинський відштовхується від ідеалу національної солідарності, яка є для нього своєрідною точкою відліку. Він намагається знайти центр влади, який стояв би понад класовими та регіональними суперечностями: «Гетьманство – це Трудова Національна Монархія, це персоніфіковане в особі Гетьмана єдиновладство ідеї Нації над цілим працюючим, продукуючим трудовим народом і всіми його класами, а не монархія-єдиновладство одної якоїсь касты – чи бюрократів, чи комуністів, чи конституційної демократії – над рештою нації. Воно, як верх піраміди, коронує собою труд цілої Нації, зорганізований в класових трудових установах всіх класів, а не приголомшує брехнею і терором розбите і розпорошене тіло нації, щоб використовувати національну працю на користь тільки одної касты: комуністів, бюрократії чи конституційної демократії.

До Гетьмана приходять в своїх окремих класових організаціях усі ті, кому дорога єдність Нації, кому потрібна єдина державно-національна організація всієї національної праці. Приходять на те, щоби біля нього свої окремі класові організації об'єднавши, національну

єдність усіх класів, єдність цілої Української Нації сотворити і державу Українську збудувати. Вони йдуть, щоб традиційному Гетьману Українському зруйновану всенаціональну єдність та державну силу воскресити допомогти, його іменем руїну побороти, а не використовувати його Особу і персоніфіковану в його Особі українську державну, об'єднуючу монархічну ідею, кожний для себе, кожний для своїх власних егоїстичних інтересів»⁸.

Важливу роль у теорії трудової монархії відіграє концепція нової аристократії, яка мусить очолити Україну, склавши її національну еліту. В історичний період, коли писав В'ячеслав Липинський, поняття «аристократія» переважно ототожнювалось з дореволюційною аристократією Російської імперії. Тому він був змушений постійно підкреслювати те, що йдеться про аристократію принципово нового типу. В сучасних умовах було б доречніше використовувати термін «мерітократія» для характеристики нової правлячої еліти в концепції трудової монархії В'ячеслава Липинського.

«Ми хочемо аристократії, але здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої. Ми думаємо, що таку нову аристократію витворить в своїх класових організаціях кожний український клас на підставі власної класової традиції і власної класової селекції. Найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами найкращі між промисловцями і т.д. – ось нова українська аристократія.

Мірилом вартості кожної дійсної аристократії єсть її здатність творити нові цінності, будувати, організувати життя. Остаточне завдання кожної демократії: захопити в свої руки сотворене предками національне добро і його рівними «справедливими» демократичними способами поміж себе поділити – вже у нас на Україні майже виконане. Тим нащадкам старої аристократії, що приходять до нас і питають, чи не можна би на підставі своїх старих аристократичних привілеїв одержати більший пайок при демократичнім грабежі національних складів – ми кажемо: національні українські склади вже розграбовані, а поділом награбованого ми не помишляємо. Ми хочемо об'єднати тих, хто здатний почати творити нові склади, а не тих, хто знає «послідовний і найсправедливіший спосіб», як їх з користю для себе дограбувати. Ті хай ідуть до буржуазної, соціалістичної, комуністичної і всякої іншої демократії»⁹.

Таким чином, ми можемо узагальнити основні ознаки концепції української трудової монархії В'ячеслава Казимировича Липинського:

1. Персоніфікацією держави та носієм верховної влади є спадковий монарх-гетьман, який не залежить від тих чи інших регіональних та соціальних інтересів.

2. На низовому рівні реальна влада належить потужному територіальному та становому самоврядуванню. По суті, трудова монархія є своєрідною федерацією територіальних та професійно-станових республік.

3. Провідну роль в управлінні державою відіграє національна аристократія. Цей елітарний прошарок об'єднує в собі найкращих представників основних суспільних верств нації та є безпосередньою опорою гетьманської влади.

4. Самобутність територіальних, субетнічних та соціальних спільнот в межах української нації зберігається та відіграє роль цементуючого, а не розділяючого фактору в межах нації.

5. Широкі права та свободи самобутніх спільнот у складі нації врівноважуються їх обов'язками перед нацією та традиційною мораллю, на варті якої стоїть держава. Спадковий монарх-гетьман гарантує рівновагу колективних прав та обов'язків.

6. Масовою опорою держави є хліборобський клас, який, на думку В'ячеслава Липинського, найбільш пов'язаний власним інтересом з інтересом загальнодержавним.

У який же спосіб можна поєднати концепцію трудової монархії та реалії постіндустріального суспільства?

1. Спадкова гетьманська монархія в умовах постіндустріального суспільства.

Сучасна демократія сформувалась одночасно з приходом індустріальної доби. Це – масова демократія, механізм реалізації якої формувалась в суспільстві принципово по-іншому, ніж постіндустріальне. Сьогодні вона перебуває в стані глибокої кризи, що є загально визнаним фактом. Зокрема, велику увагу цьому питанню приділяє один із визначних сучасних футурологів Елвін Тофлер. «Справа в тому, що побудова нової цивілізації на руїнах старої передбачає створення нових, відповідніших політичних структур», – писав він ще у 1980 році¹⁰. Десять років потому він написав: «Демократія приречена пережити вирішальне десятиріччя. Оскільки ми знаходимося наприкінці доби масової демократії, але це єдиний її різновид, який поки що засвоїв індустріальний світ»¹¹. Але сором'язливо визнаючи те, що масова демократія – це поки що єдина демократія, відома світові, він, тим не менш, мріє про створення принципово нової демократії, яка б мала можливість існувати в постіндустріальних умовах. Значно цікавішим є його визнання того, що в умовах кризи масової демократії непропорційно великий вплив переходить до так званих «вирішальних меншин», інтереси яких не збігаються або навіть на пряму суперечать інтересам більшості. В умовах високодинамічного постіндустріального суспільства «більшість» легко може стати іграшкою або навіть жертвою невеликих або добре зорганізованих спільнот.

«В минулому більшість мала здатність приборкати або знищити небезпечних екстремістів. А якщо цієї об'єднаної більшості нема?»¹² Республікансько-демократичний механізм їм протистояти не здатний, хоча б через свою повільність та фактичне зникнення самого поняття «політичної більшості». В цих умовах ефективним гарантом захисту прав основної частини населення може бути лише сильний та незалежний лідер. Але кращого механізму, ніж династична передача влади, для забезпечення незалежності лідера не існує. Виборний голова неминує перетворюється на ставленика тих чи інших сил. В умовах, коли масова демократія була життєздатна, виборний голова держави міг тією чи іншою мірою представляти загальнонаціональний інтерес, але сьогодні це стає технічно неможливим і повертає на історичну сцену дещо призабуту постать спадкового монарха.

2. Територіальне та станове самоврядування є невід'ємною рисою трудової монархії.

Постіндустріальне суспільство є мозаїчним. Воно складається з безлічі невеликих спільнот, інтереси яких нерідко не перетинаються із загальносуспільними ані позитивним, ані негативним чином. Широка децентралізація перетворюється на життєву необхідність для держави. Бюрократичне керування стає дедалі більше неефективним і по суті – неможливим. З іншого боку, «могутність самотності», за виразом сучасного футуролога Мануеля Кастельса, набирає дедалі більше сил. «Самотність стає головним центром культури на низці ділянок соціальної структури, – зауважує він, – ведучи звідси свій опір або свій наступ в інформаційній боротьбі за культурні коди та кодекси, формуючи поведінку людини і тим самим нові інститути»¹³. Таким чином, ідея потужного самоврядування, запропонована В'ячеславом Казимировичем, повністю відповідає постіндустріальним реаліям.

3. Концепція трудової монархії передбачає наявність провідної аристократичної верстви – природної еліти суспільства.

У постіндустріальному суспільстві зростає культурний та соціальний розрив між соціальними прошарками. Принципово змінюється сам механізм соціальної нерівності – до влади приходять т.зв. «клас інтелектуалів»; соціальний конфлікт, по суті, перетворюється на конфлікт між компетентністю та некомпетентністю, панування еліти перетворюється на невід'ємну рису постіндустріального суспільства, причому статус цієї еліти визначається не випадковістю або матеріальними ресурсами, а особистісними якостями насамперед – інтелектуальними здібностями. Такої думки дотримується переважна більшість дослідників

проблеми соціальної стратифікації в постіндустріальному суспільстві, зокрема Е.Тюфлер, Д.Белл, В.Іноземцев та інші. «Вперше в історії умовою належності до панівного класу стає не право розпоряджатись благом, а можливість їм користуватись», – зазначає В.Іноземцев¹⁴. Ідея елітарності в трактовці В.Липинського не тільки констатує панування еліти як неминучий факт, але й намагається надати йому максимально збалансованих, справедливих та позитивних рис.

4. Пробудження етнічності та субетнічності в сучасному світі не тільки не заважає національній самосвідомості, й перетворюється на її основну опору в добу глобалізації.

В.Липинський чудово це усвідомлював ще в першій половині ХХ ст., сьогодні ж розквіт регіоналізму та субетнічності став здійсненим фактом у процесі формування нового постіндустріального світу. «Регіон, органічне утворення під зріст людині, нащадок довгої історії, – зазначає Г.Фай, – забезпечує самотність, близькість, спільноту і є противагою анонівному космополітизму та бюрократичному централізму»¹⁵. Таким чином, єдиною надією на збереження національної незалежності і самотності в добу глобалізації є опора на етнічність, регіоналізм та субетнічність, звісно, за умови їх трактовки в патріотичному консервативно-державницькому дусі, як це й робив В'ячеслав Липинський.

5. У трудовій монархії свободи спільнот та індивідів урівноважуються їхніми обов'язками перед державою та загально визнаними традиційними нормами.

В.Липинський був переконаним прихильником збалансованого співвідношення прав і свобод. Він усвідомлював, що широкі права та свободи за певних обставин можуть відігравати не тільки позитивну, а й негативну роль. Тому він вважав, що постать незалежного та наділеного реальними повноваженнями монарха-гетьмана є єдиним гарантом від перетворення свобод у свавілля. Його підхід є блискучим вирішенням проблеми співвідношення інтересів «самотніх спільнот» і суспільства загалом, до того ж він вважав, що держава повинна цементуватись не тільки гетьманською владою, а й спільними цінностями, з чого логічно випливає, що широка самотність та автономія спільнот, що входять до складу трудової монархії, є розумно обмеженою. Це повністю збігається з ідеями сучасних консервативних філософів, сконцентрованих на пошуку вирішення проблем постіндустріального світу. «У межах однієї політичної одиниці і одного народу право на відмінність в жодному разі не повинно перетворюватись на абсолютну доктрину, що толерує будь-які відмінності... – констатує Г.Фай. – Навіть найбільші відмінності моралі та поведінки в межах однієї політичної одиниці загрожують рівновазі цілого. Різноманітність прийнятна лише у разі її підпорядкування органічному принципу загальної єдності»¹⁶.

6. Хліборобський аспект концепції трудової монархії в постіндустріальну добу.

Особлива увага В.Липинського до «хліборобів» та ідея, що саме «хліборобський клас» стане основою української трудової монархії, нерідко вважається явно застарілим елементом його концепції. Але насправді все не так однозначно. Справа в тім, що «хлібороб», на думку вченого, має особливе значення, оскільки інтерес його міцно пов'язаний з інтересом загальнодержавним. Це питання бачилось В.Липинському в оптиці конфлікту між «законом землі» та «законом золота», який він вважав головним конфліктом сучасності. В постіндустріальному суспільстві для «хлібороба» в розумінні В.Липинського фактично не залишається місця, але це не означає, що не можуть виникнути соціальні прошарки, здатні зайняти схожу соціальну нішу. В цьому аспекті необхідно згадати про ренесанс особистої власності, що нерозривно пов'язаний з наступом постіндустріального суспільства. У такому суспільстві «форми особистої власності вельми різноманітні, але всі ці види об'єднують дві ознаки: по-перше, єдність робітника з засобами виробництва, по-друге, відсутність економічних стосунків у межах самого виробничого процесу»¹⁷.

Відсутність розриву між виробником та власністю характерне для економіки, в якій суттєву роль відіграє не приватна, а саме особиста власність, що призводить до зростання впливу особливого соціального прошарку. Цей прошарок дрібних власників нагадує ремісників доби традиційного суспільства, безумовно, він є в набагато меншій ступені прив'язаний до землі, ніж «хлібороб», але він у набагато більшій ступені стабільніший за безземельного пролетаря індустріальної доби. Для аналітиків постіндустріального суспільства «можливість самостійної діяльності, високий рівень незалежності від власників засобів виробництва формує нову ступінь свободи сучасного робітника»¹⁸. До того ж не треба забувати про тенденцію деурбанізації, яка притаманна постіндустріальному суспільству і яка може справити серйозний вплив на цей соціальний прошарок. Усе це відкриває шлях до глибинного переосмислення ролі «хлібороба» в концепції В'ячеслава Липинського і не виключає її застосування в сучасну епоху.

Отже, концепція трудової монархії В'ячеслава Липинського не є ані застарілою, ані нереалістичною, навпаки, за належного осмислення в постіндустріальній оптиці вона відкриває шляхи для вирішення актуальних проблем постіндустріального суспільства. Вона може бути використана як ідеологічний стрижень не тільки для вирішення актуальних проблем державотворення, а й для реалізації стратегії випереджального розвитку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – К.; Філадельфія, 1995. – С.42.
- ² Там само.
- ³ Там само.
- ⁴ Там само. – С.42–43.
- ⁵ Там само. – С.43.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Там само. – С.102.
- ⁸ Там само. – С.103.
- ⁹ Там само. – С.105.
- ¹⁰ *Тоффлер Е.* Третя хвиля / Перекл. з англ. А.Євса, за редакцією В.Шовкуна. – К., 2000. – С.370.
- ¹¹ *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге 21 века / Пер. с англ. – М., 2003. – С.291.
- ¹² *Тоффлер Е.* Третя хвиля. – С.303.
- ¹³ *Кастельс М.* Могущество самобытности // Новая постиндустриальная волна на западе: Антология / Под ред. В.Л.Иноземцева. – М., 1999. – С.305.
- ¹⁴ *Иноземцев В.Л.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М., 2000. – С.209.
- ¹⁵ *Фай Г.* За что мы сражаемся? Идеологический словарь / Пер. с фр. А.М.Иванова. – М., 2007. – С.171.
- ¹⁶ Там само. – С.161.
- ¹⁷ *Иноземцев В.Л.* Указ.соч. – С.137.
- ¹⁸ Там само. – С.149.